ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“ – БЪЛГАРИЯ
НАУЧНИ ТРУДОВЕ, ТОМ 63, КН. 1, СБ. А, 2025 – ФИЛОЛОГИЯ,
PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS, VOL. 63, BOOK 1, PART A, 2025 – LANGUAGES AND LITERATURE

DOI 10.69085/ntf2026a028

ЦАРИГРАДСКАТА БИБЛИЯ (1871) И ПРОЦЕСЪТ НА КНИЖОВНОЕЗИКОВАТА ИНТЕГРАЦИЯ ПРЕЗ ВЪЗРЖДАНЕТО (ТРЕТАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX ВЕК)

Диана Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE CONSTANTINOPLE'S BIBLE (1871) AND THE PROCESS OF LITERARYLINGUISTIC INTEGRATION DURING THE REVIVAL (THIRD QUARTER OF THE 19TH CENTURY)

Diana Ivanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

dpivanova@uni-plovdiv.bg

The present study focuses on an analysis of the translation of the Four Gospels into the Constantinople Bible (1871) in view of the processes of consolidation and integration of linguistic means in the third quarter of the 19th century, borrowed from the two main sources – spoken speech and literary tradition.The contributions of the translation commission and above all of P. R. Slaveykov to the literary-linguistic construction are noted, which contributes to the enrichment, intellectualization and improvement of the New Bulgarian literary language by introducing intellectualizing vocabulary in a wide spectrum.

Key words: Revival, Bible, Gospel, literary language construction, New Bulgarian translation activity

1. Уводна част

Ускорените процеси на езиково строителство през третата четвърт на XIX век, свързани с мащабното книгоиздаване на оригинална и преводна литература – дидактична, художествена, делова, появата и разп-

ространението на периодични издания, както и добре обоснованите теоретични постановки по езиковия въпрос издигат новобългарския книжовния език (НБКЕ) на по-високо филологическо равнище. Сред тази книжнина се открояват и новобългарските преводи на Библията, които играят важна роля по отношение на националната идентификация и се превръщат в стимулатор за обществената консолидация, а също и за развитието и обогатяването на книжовния език и стиловата му диференциация чрез интегриране на изразни средства от различни слоеве: от диалектите, градската говорима реч и традицията.

Навлизайки в комуникативната парадигма на новото време, българската интелигенция осъзнава, че е необходима обновена културна и книжовноезикова програма. Просветните дружества издигат нов статут на колективното Ние, вкл. и при дискусиите за книжовния език и в търсене на неговите общобългарски измерения.

2. П. Р. Славейков – участник в езиковите дискусии и в книжовноезиковото строителство

П. Р. Славейков (ПРС) е един от най-активните участници в езиковите дискусии, който прокламира идеята за интеграция и единство в изграждането на книжовния език: „Без единството на язикът ни не ще има никога освен български населения, които да говорят разни диалекти, българското отечество не ще съществува“ (в. „Македония“, бр. 6 от 4.12.1869 г.)[1]. Такъв подход към езиковото строителство той осъществява и като преводач и лингвистичен редактор на Цариградската библия[2] (ЦБ). За да се вникне по-добре в преводния език на ЦБ, би

[1] Цитатите се предават с нормализиран правопис.

[2] Цариградската библия е част от грандиозния проект на създаденото в Лондон през 1804 г. Британско библейско дружество (съкр. ББД, по-късно разширено в Британско и чуждестранно библейско дружество (съкр. БЧБД)), което открива филиали в цял свят с цел да се отпечатва и разпространява Свещеното писание на различни езици, като поема и финансирането на тази дейност. След издадените библейски книги на Теодосий Бистрицки (Евангелието от Матей, С. Петербург, 1823; на Петър Сапунов и отец Спиридон, Букурещ, 1828; Новия завет на Неофит Рилски, Смирна, 1840, и преведения от К. Фотинов Стар завет, но неотпечатан, с изкл. на две книги: Псалтир, 1855, и Битие, 1857) БЧБД решава да се издаде Библията на български в пълния ѝ състав. За целта формира комисия с членове П. Р. Славейков, Хр. Сичан-Николов и американските мисионери Илайъс Ригс и Албърт Лонг. Екзегетичната работа извършват А. Лонг и И. Ригс, като са сверявали точността на превода с гръцки (катаревуса), староеврейски и латински източници. (За ролята на Американския съвет при превеждането на Библията на български и

следвало той да се разглежда в контекста на книжовноезиковата ситуация през третата четвърт на XIX в. и на фона на доминиралите тогава филологически концепции, както и през призмата на Славейковите възгледи за литература и книжовен език[3]. Въпреки големия интерес към творчеството му и неговия език малко са изследванията върху превода на отделни книги от ЦБ.

По времето, когато се заема с превода на Библията, ПРС е една от водещите фигури в обществения и книжовния живот през третата четвърт на XIX в., с огромни заслуги за многостранното развитие и обогатяване на НБКЕ. С точния и верен анализ на езиковите явления, както и с публицистичната и издателската си дейност ПРС има възможност да влияе върху градивните процеси и насоките в развоя на книжовния език. Възгледите му ще бъдат представени обобщено и в съзвучие с вижданията на неговите съвременници, дàли основата и облика на българската предосвобожденска националноезикова доктрина.

Като определят характера на книжовния му идиолект[4], общото впечатление на критиците е, че той носи чертите на живата говорима реч, а търсената близост с фолклорното словесно изкуство му отделя достойно място в книжовноезиковото строителство за това, че спомага за обогатяването и усъвършенстването на изразните средства и за здравата спойка между говорима реч и традиция. Досегът с народното словесно богатство му помага да осмисли и да намери реалистичен път за изграждане на НБКЕ и за обогатяване на неговите средства, а в личното си творчество да постигне свежестта и изразителността на най-добрите тогавашни книжовни образци – с убедеността, че книжовният език не трябва да се отдалечава от народния си корен: „ний тряба да приближавами нашия български език към живия изговор на народа“, и да пази традицията: „тряба да се завърне при началото си, където е добре уварден“ (‘запазен’ – бел. Д. И.) (в. „България“, г. I, бр. 15). От богатите ресурси на диалектната реч Славейков търси „избрани думи“ и „достопаметни изречения“, които втъкава в своя идиолект, придавайки му по

руски вж. Clarke 1971: 88 – 98; Clarke 2007, Clarke 1957), а за мисията на д-р Албърт Лонг сред българите и преводаческата му дейност върху Библията вж. Мария Пилева (Пилева 2023).

[3] Върху творчеството, книжовноезиковите възгледи и идиолекта на Славейков има многобройни публикации (Л. Милетич, С. Баева, Ст. Попвасилев, Цв. Македонска и мн. други, но най-пълен анализ на лексиката и на фразеологията намираме в монографията на К. Попов – Попов 1983).

[4] От гръцки език – *idios* (свой, особен) и *lect* (от *dialect*), което означава ‘свой, индивидуален език’.

този начин народностна характеристика и стилова изразителност. Съвременни виждания има Славейков и по отношение на обработването на книжовния език с оглед на проекцията му в бъдеще: „онова, което има в един жив язик, то си остава, както и да пишат писателите му, мъчното е в изборът на онова, което има да ся принади и привнесе в тос язык“ (сп. „Читалище“, г. I, № 24: 645).

И въпреки че се опира главно върху централнобалканското наречие, убеден е в необходимостта от езикова интеграция. Той се опитва да разшири обхвата на книжовната лексика, привличайки в състава ѝ думи от различни диалектни области. Особен пиетет изпитва към говори, характерни с многобройната си старинна лексика, откъдето не само събира думи, но и редовно въвежда някои от тях в книжовна употреба. С това ПРС дава пример за лексикална интеграция с приобщаването в книжовната реч на думи от различни региони – източни и западни. По принцип той не одобрява опитите за архаизация на книжовния език, но се съобразява със специфичната библейска стилистика, като внедрява в преводния текст на ЦБ езикови средства и утвърдени религиозни термини и образци от писмената старина. Огромна е неговата роля в устройството на книжовния български език, на неговия художествен и публицистичен стил, както и в обогатяването на лексикалната му система.

Представата за модерно езиково строителство Славейков получава, изучавайки и превеждайки от съвременните славянски книжовни езици (руски, полски, сръбски, чешки), което допринася за изграждането му като творец и майстор на перото; от славянски художествени творби взема съвременни езикови образци, от тях той черпи лексикални средства и търси най-подходящите им български съответствия.

3. П. Р. Славейков като преводач и редактор на ЦБ

Убеден в своите преводачески умения, Славейков приема поканата на американските мисионери Илайъс Ригс и Албърт Лонг и поема отговорната задача да участва в цялостния превод на Библията на български език напълно подготвен – със зрели филологически възгледи, завидна творческа енергия и успешна преводаческа практика. И тъй като работата на преводаческата комисия е пренесена в Цариград през 1864 г., тогава най-големия културен център на българите през Възраждането (Начов 1925: 8), той се потапя в атмосфера, която предполага съзнание за общобългарски, национални критерии по отношение на книжовния език. Самият той поддържа книжовноезиков модел, който дава облика на Цариградския книжовен кръг (съчетаващ особеностите

от двете водещи школи – Пловдивската и Търновската, в добавка с негови индивидуални нововъведения (Иванова 1994: 71 – 74).

ПРС поема езиковото редактиране на целия превод със стремеж да му придаде единно звучене. Този колосален труд продължава около едно десетилетие и през 1871 г. в Цариград (в печатницата на Тадей Дивитчиян) излиза първото печатно издание на Библията в пълния ѝ състав (без неканоничните книги по протестантския канон). Разнонационалният състав на преводаческата комисия отразява онзи непостижим космополитизъм на града – като тип култура, религия, национални ости, а двамата български преводачи представят основното двуединство на българския език – неговия изток и запад (ПРС – представител на източните говори, Хр. С.-Николов – на западните).

В плодотворната книжовна дейност на Славейков се оглеждат насоките на цялостното езиково строителство през Възраждането с всичките му развойни фази, през които той работи за унификацията на НБКЕ, за уеднаквяване на езиковите норми и за стиловата уместност на изразните средства в преводния библейски текст, като слага онази здрава преводаческа основа, която следващите поколения творци получават в наследство.

4. С поглед към „избраните думи“ и „достопаметни изречения“ в превода на Цариградската библия[5], или за процесите на книжовноезиково интегриране

Славейков представя общобългарската народна реч в широта и с цялостното ѝ богатство[6], като по отношение на лексикалните средства прилага интеграционния принцип, чрез който споява в едно цяло лексика от различни сфери: книжовна и диалектна, общобългарска и регионална, от кръга на сакрум (специфична терминологична лексика) и на профанум (народна), домашна и чуждоезична, традиционна и съвременна. От днешно гледище някои от употребяваните тогава форми не са се вписали в нормативната книжовна система и днес са маркирани като остарели или диалектни, но за тогавашното време те са били в активна употреба.

Въпреки отразяването на отделни регионални особености в ЦБ се наблюдава по-голяма установеност и наддиалектност в сравнение с

[5] Примерите се ограничават в рамките на Четириевангелието.

[6] Съвсем естествено е обаче да прибягва и към говорите от Централния Балкан (търновския градски говор), който си извоюва престижност в книжовноезиковите процеси.

езика на предходните библейски преводи, които са на по-ниско равнище поради развитието на самия книжовен език. В преводния текст могат да се отбележат няколко лексикални пласта: книжовно обработена лексика, традиционна (стб. и цсл.[7]), частично диалектна и фолклорна с присъствие на старинни думи, а по характер – и религиозно терминологична от чужд произход (предимно гръцки и латински). В превода е отделено място на старинната лексика като стилизиращо средство, умерено и умело прилагано в библейския преводен текст. При предаването на специфичната терминологична лексика в каноничния текст преводаческата комисия се обляга на завещаната книжовна традиция и не търси съвременното българско съответствие при утвърдени и познати в разговорния език думи и термини: хлѣбове-тѣ на прѣдложеніе-то (хлѣбъ прѣдложенїа Мк 2:26); знаменіе-то на твое-то пришествіе (Мт 24:3). В отделни случаи обаче лексикалният състав се разнообразява и наред с традиционната дума се употребява и нейният синоним в говоримата реч: до *скончаніе-то* на вѣка от стб. до скончанїи вѣка (Мт 27:20), но и *свьршеніе-то* на вѣка (Мт 24:3).

Семантичните диалектизми в ЦБ представляват малка част от лексикалния състав: **голѣны** ‘стави’ (Й 19:33)**; гумно** от стб. гоумьно ‘харман’ (място за вършитба) (Лк 3:17); **думамъ** ‘казвам’ (Мт 24:47); **ищѫ** (Лк 12:49), **ище** (Мт 16:4), но паралелно с него се използва и искамъ (БЕР, РБЕ https://ibl.bas.bg/rbe/); **коришъ** (от стб. корити: ‘мъмря’, ‘упреквам’, ‘хуля’) (Лк11:45), **клосенъ** ‘сакат’ (Мк 9:43, Мт 15:31), **кърчагъ** – стб. кръчагъ ‘глинен съд за вода’, ‘стомна’ (Мк 14:13) (Ст. Мл. ЕПРБЕ); **небрѣжите** ‘не пренебрегвайте’ (РЧДБЕ) (Лк 11:42); **напоконъ** ‘най-после’, ‘накрая’; **неводъ**[8] ‘рибарска мрежа’ (Мт 13:47), **одолѣѭтъ** от стб. одолѣти ‘побеждавам’, ‘надмогвамъ’ − запазено в Трънско (БЕР, РРОДД), съвпада и с руски език (Мт 16:19), **пѣнязы** (стб. пѣнѧзь ‘монета’) (Мт 18:28) – думата се е запазила в Костурско, среща се и в родопските говори; **вѣтвы** (стб. вѣтвь от глагола *вия*) съвпада с други славянски езици: ‘клон’, ‘клонче’ (БЕР, I, 138) (Мт 13:19); **пригодявай** ‘грижи се’ (Лк 10:35); **тържикъ** (БЕР, БТР) тур. ‘кожена торба’ (Мт 15:17), **шиникъ** тур. ‘малък дървен съд, подобен на

[7] Като източник за съпоставка е използвана Елизаветинската библия от 1751 г. (съкр. ЕБ).

[8] **Неводъ** – стб., БЕР, т. 4, с. 591; диал. *рибарска мрежа* – тук думата е използвана като сравнение: *пак е подобно царство-то небесно на* ***неводъ***, *който е хвърлен във море-то*, а където трябва, за да изрази конкретно значение, навсякъде употребява *мрежа*.

крина, използван за измерване на зърно’ (БТР) (Лк 11:33) (РРОДД); **почерпало** (стб. почрьпало от гр. ἄντλημα ‘черпак’) (Й 4:11).

Фонетичните диалектизми, въпреки че продължават да пъстрят НБКЕ и през третата четвърт на XIX век, в ЦБ са представени умерено. Прокарани са особености, свързани с редуване на кореновата гласна в глаголните форми (най-често **о:а, а:о**): изв**о**жда (Й 10:4, Мк 1:12), дов**о**ждатъ (Мк 7:32), дон**о**сятъ (Мк 2:3), изпров**а**жда (Мк 1:45) и др. Отразена е и типичната за балканските говори якавост, която се проявява в имперфектните окончания: мол**я**ше (Мк 1:35), говор**я**ше (Й 10:6), ход**я**ше (Й 10:23). Интересно е отношението на ПРС към изговора на съгласните (твърдост – мекост), вкл и **ж, ч, ш** (в западните говнори те са твърди, за разлика от източните, рупските и родопските говори**).** Още през втората четвърт на XIX в. се наблюдава затвърдяване на изговора им (Иванова 2012: 239), което се отразява и в писмената практика, като книжовниците доста широко са отразявали склонността на българските говори към затвърдяване на съгласните. Вероятно тази фонематична тенденция, а и неговият правописен модел, близък до Търновската книжовна школа, е повлияла на Славейков да използва твърди съгласни **ж, ч, ш:** уч**а**ше (Й 4:2), коленич**а**ше (Й 1:40), леж**а**ше (Й 1:30).

Североизточните и балканските говори са характерни със силната редукция на неударените широки гласни – особеност, която през 60-те – 70-те години вече започва да се осъзнава като диалектна черта и да се избягва в книжовната практика. Това обяснява и почти пълното ѝ отсъствие в ЦБ[9], с изключение на единични примери: тр**ъ**пеза (Мк 2:15), сн**ъ**ха (Мт 10:35) и др.

Запазвайки съвременната основа на книжовния език, стремежът към езикова интеграция подтиква преводачите да съвместяват елементи от говоримата реч и от традицията, т.е. да варира между сакралното и народното. Постига се известна стабилност на нормата, като се утвърждава употребата на характерната за североизточните български говори метатеза (подвижност на еровата гласна) в групите **-ър-/-ръ-, -ъл-/-лъ-**: първомъ (Лк 9:61), дългъ (Мт 18:31), длъженъ (Мт 18:29), като само в редки случаи се допускат форми като длъгъ-тъ (Мт 18:31), гръды (Лк 18:13). Същото се отнася и за отделни форми с отразен преглас на гласни, асимилационни и дисимилационни промени, изпадане на съгласни и т.н.: ж**е**денъ (Й 7:39), ключ**е**ве (Мт 16:19), зематъ (М 4:36), вм. вземат, дигнѫхѫ (Мт 14:20), трѣбаше (Мт 18:33), ремикъ (Й 1:27).

[9] Имат се предвид текстовете на четирите евангелия.

За да се балансира присъствието на елементи от говоримата реч и от библейската писмена традиция, някои думи са представени без вметнат еров вокал, но тяхната форма е външна и има по-скоро декоративен характер – дължи се на старинния им графически облик, а всъщност в по-голямата си част са общобългарски, активно употребявани с вметнат вокал думи: вѣтръ (Мк 4:39), огнь (9:44), пѣснь (Мк 14:26), пълнь (Й 4:1), седмь (Й 8:5), реклъ (Й 14:44), Петръ (Мт 14:28).

Независимо от наличието на отделни регионални особености в ЦБ се наблюдава известна стабилност на нормите и наддиалектност в сравнение с предходните библейски преводи, което е естествено с оглед на динамичното развитие на книжовния език. Но също така това се дължи и на усилията на преводачите, които се придържат към общобългарските граматични и лексикални черти, за да се постигне наддиалектност, уеднаквяване на книжовните норми и споряване на елементи от различни региони. Обръща се внимание и на словообра- зуването, като думите се структурират така, че да се получи търсеният ефект. С използването на префикс **по**- се придава умалителен нюанс на думата: и като **по**заминѫ малко (Мк 1:19), и като го **по**кѫса (Мк 1:26), и му **по**слугува (Мк 10:45), **по**чудихѫ ся (Мк 12:47), **по**напiѭтъ (Й 2:10). Полипрефиксацията също е обикнат похват, приложен не само към глаголното словообразуване, но и в по-широк лексикален спектър: **разпро**води (Мт 23:3), **изпръс**ичаше ся (Мк 5:5), **избез**солніе (Мт 4:15), **изот**вънъ (Мт 23:27).

Диатопията (разглеждане на езика в неговото единство и в териториалните му варианти) характеризира практиката на ПРС[10] и е израз на една от основните тенденции при формирането на НБКЕ – съхраняване на книжовната традиция и приемственост (по този въпрос вж. Иванова 1993). Като особеност на преводния език е запазването на традиционния словообразувателен модел на префикса **въз**-/**вос**- (вм. цсл. **вос**-): **въз**хулятъ (Мт 3:28), **въз**дигне (Лк 11:17), **въз**гласи (Й 1:42), **въз**люби (Й 7:42), **въз**высилъ (Лк 10:15), **въз**пріялъ (Лк 16:25) и мн. др. А повторените префикси освен за стилистични акценти допринасят и за създаване на определена ритмика на речта: Истинѫ, истинѫ ви казувамъ, че вы ще **вос**плачете, и ще **въз**ридаете, а свѣтъ-тъ ще ся **въз**радува (Й 16:20).

Представките (приглаголни и приименни) **пре-, при-** също допри- насят за постигане на по-силна изразителност: **прѣ**бѫдва (Й 14:17), **прѣ**търпи (Мт 24:13), **прѣ**умножи (Мт 25:29), **прѣ**мудрость (Лк

[10] Тя е характерна и за практиката на други книжовници от 30-те – 40-те години на XIX в. (Неофит Рилски, Неофит Бозвели, Хр. Павлович, П. Пиперов, Ан. Кипиловски и др.), както и у по-късни автори, напр. у Ив. Богоров, Н. Геров и др. (Иванова 2012: 106 – 125; 223 – 233).

2:40), **прѣ**чудни (Лк 5:26), **прѣ**мудры (Мт 23:34), **при**витаватъ (от стб. витати ‘живея’, ‘обитавам’) (Мт 13:32); **при**скръбна (Мт 26:37). Заемките са главно гръцки, като по-голямата част от тях са с книжовен произход – сакрална лексика, обществено-политическа и от битовия живот (снети от изходните гръцки източници): **алабастръ** (Мк 14:3), **ароматы** (Лк 23:56), **ассарій** ‘номинално обозначение на малка бронзова монета в гръцкоговорещите провинции на Източноримската империя (Византия) и се използва за местни и регионални плащания’ (Лк 12:6), **евангелие** от стгр. εὐαγγέλιον ‘канонична библейска книга, означаваща *блага вест*’) (Мк 14:3), **камила** лат. Camelus < гр. κάμηλος (Мт 23:24) < от семитски езици: араб. и иврит; **кондрантъ**/**кодрант** ‘древноримска медна монета, равна на 2 лепти и четвърт ассария (Викисловарь: https://ru.wiktionary.org/) (Мк 12:42); **легионъ** стб. легеонъ, лат. legio’набор’ (БТР), чрез гр. λεγεών, ‘римски военен полк’ (26:63) (БЕР); **ливанъ** от нгр. (БЕР, т. 3) ‘вид благовонна смола – тамян’ (Мт 2:11); **миро** ‘благовонно масло за християнски църковни обряди’ (Лк 23:56); **рута**, лат. Ruta graveolens – етерично растение ‘седефче’ (Лк 11:42); **преторіѫ** лат. ‘резиденцията на водача на римската преторианска гвардия или управител в даден град’ (Мк 15:16); **саванъ** ‘покров’, ‘покривало’ (Лк 24:4); **при**витаватъ (от стб. витати ‘живея’, ‘обитавам’) (Мт 13:32); **талантъ** ‘мярка за тегло, която се е използвала и като парична единица’[11]; **хитонъ** стгр**.** χιτών ‘вид туника, най-употребяваната дреха през архаичния период и класическата Античност в Древна Гърция’ (Й 19:23).

Една група гръцки заемки предизвикват интерес, тъй като не се срещат в старите паметници, не са познати и на народните говори: сто **ваѳы** – βάτος ‘мярка’ (Лк 16:6), сто **кѡра** жито – κόρος ‘мярка’ (Лк 16:7). В преводите на Петър Сапунов, отец Серафим и на Неофит Рилски са използвани думите мѣрки, мѣры, кила, а в ЕБ – мѣръ.

Гръцките заемки, възприети в стб. новозаветен текст, остават с автентичните си названия: **висонъ** – гр. βύσσος ‘тънка ленена тъкан’ (Лк 10:13) (РБЕ) https://ibl.bas.bg/rbe/; **динарій** ‘малка сребърна монета, за пръв път сечена през 211 г. пр. н. е.’ (думата има лат. корен: denarius ‘денарий‘, на гр. δηνάριον) (Лк 20:24); **драхмы,** гр. Δραχμή ‘гръцка парична единица, датира от VI век преди новата ера’ (Мт 17:24); **мнаса** ‘остар. мярка за тегло и количество пари, която в Новия завет е равно на 100 динарии’ (РБЕ) (Лк 19:17); **скорпіи** ‘скорпиони’ (РБЕ) (Лк 16:19); **прозелитъ** от гр. προζελιτ ‘езичници, приели юдейската религия

[11] Най-голямата парична единица в Древна Гърция, равна на 6000 драхми.

и бог Яхве’ (Мт 23:15), **статиръ** ‘римска монета, равна на четири динара’ (Мт 17:27); **статеръ** – на стгр. στατήρ ‘монета в Древна Гърция’.

В единични случаи някои от думите се превеждат с българските си съответствия: ‘орѫжникъ’ (ЕПРБЕ) (Мк 6:27) вм. **спекулаторъ** (Мк 6:27), **тектѡнъ** стгр. τέκτων ‘дрьводѣлецъ’ (Мк 6:3). Същото се отнася и за думи от разговорната гръцка реч: **наковладихѫ** от ковладя ‘клеветя’ (Лк 16:1), **керамиды** (Лк 4:19). Употребата на турцизми се избягва – в единични случаи се употребяват вкоренени и асимилирани в българския език думи като **чифтъ** (Лк 14:19), **пазаръ** (Мт 11:16), **кюпъ** ‘голям глинен съд’, ‘делва’, **кюпове**, **тържикъ** ‘торба’ (БТР) (Й 2:7). В ЦБ е употребена не само специфична цсл. догматична лексика, обща за традиционните текстове: веществено-предметна, терминологична и културно-историческа, отнесена към религиозно-богослужебната сфера, а също лексика от официалноделови тип, но и лексика от живата народна реч, немаркирана и необвързана терминологично. Увлечението и интересът специално на ПРС към старинната българска лексика, запазила се през вековете в народните говори, която той издирва през целия си живот, му помага да я втъче умело в преводния език. Това проличава в избора му на определени благозвучни фонетични съчетания, на словообразователни структури с префиксите **из-/ис-, пре-**, **при-**; суфиксите -**ущ, -ение**; типичните за стб. епоха компоненти на сложните думи като **благо-, веле-, бого-** и др. Присъствието на старобългаризми, църковнославянизми[12] и отчасти русизми съставлява значителна част от лексиката. Сред тях са: болѣзни ‘болести’ (Мк 13:8), брѣме ‘дълг, задължение, което се изживява като тежест’ (Лк 11:47), вселенная (словообразователна калка от гръцки οἰκουμένη ‘ойкумена’ – ‘обитаемо, усвоено от хората пространство’ (Википедия) (Й 4:5), дань стб. дань ‘данък, налог, дължимо’ (Лк 20:22), званны ‘призваните’ (Мт 23:3), одежда ‘дреха’ (Мк 16:5), оселъ ‘магаре’ (Лк 14:5), отвѣтъ (Лк 11:53), стълпъ от стб. стлъпъ ‘възпоминателен стълб’, ‘надгробен паметник’ (РСтбЕ) (Лк 14:28); тысящникъ стб. тысѧщникъ < цсл. ‘началник на военна част от над 1000 воини’ (Й:18:2), одолѣѭтъ от стб. одолѣти ‘побеждавам’, ‘надмогвам’, запазено в Трънско (БЕР, РРОДД) (Мт 16:19), пѣнязы – стб. пѣнѧзь ‘монета’ (Мт 18:28) – думата се е запазила в Костурско, среща се и в родопските говори: дозволи ‘позволи’ (Лк 10:4), ожидаха (Лк 2:38), оскудѣва ‘оскъдно е’, отвѣща (Мк 3:34), отвѣщаваше (Мт 27:12), повѣле ‘заповяда’ (Мт 13:29), призва ‘призова’

[12] Всъщност това са стб. думи, адаптирани фонетично към руския език (Филкова 1991: 120).

(Мк 6:7) (ЕБ призвавъ), привитаватъ от стб. витати ‘обитават’ (Мт 13:32), обручена (жена) ‘сгодена’ (обручението е обред преди венчаването) (Лк 2:5), тысящи (Мт 15:38).

В ЦБ се отдава предпочитание на онези традиционни думи, запазени и в народните говори – подход, който отразява линията на вековната приемственост, актуална и за Възраждането. В това отношение на ПРС помагат фолкорните и словесните му издирвания и той ги използва на подходящи места в превода: вретище (вретищи) ‘торба’ (Мт 11:21), гора (гора) ‘планина’ (Мт 5:1), зеліе (зеліе) ‘зелинина, зеленчук’ (Лк 11:42), исто (истъ) ‘също’ (Лк 2:38), кываха (покываще) ‘клатеха’ (Й 1:22), мнишь (мнити) ‘мисля, помня’ (Мт 17:25), мълва (млъва) ‘размирица’, ‘смут’ (РНГ), ‘глъчка’, ‘кавга’ (Мт 26:4), мятва (мѧтва) ‘джоджен’ (Mentha spicata) (Лк 11:42), начнѫ (начать) ‘започна’ (Мк 14:33), непраздни (непраздни) (Мк 13:18) (РНГ), нынѣ (нынѣ) ‘сега’ (Лк 1:28), отрокъ (отрокъ) ‘новородено дете’ (Мт 2:18) (БТР), отщети (Мк 8:36), трьсть (трьсть) ‘тръстика’ (11:7), укрухы (оукрухъ) ‘трохи’ (Мт 14:20).

За да бъде преводът в синхрон с традиционния библейски стил, преводачите внасят старобългаризми и цсл. елементи с декоративно-стилистична функция: Бѣ же петъкъ (Й 19:14), такожде (Мт 21:36), зачало (Мк 1:1), злакове (Мк 4:32), заматорѣли (Й 1:6, 18), всесъженія (Мк 12:33), съсцы (Лк 23:29), жьртви (Мт 14:12), дързайте (Мт 14:27), мьрзость (Мк 13:14), пълкъ-тъ (Й 18:2) и мн. др.

За близост с традицията говори и употребата на възстановените стб. причастия, които допринасят за възпроизвеждането на сакралния стил: блѣстящи (Лк 24:5), вѣрующи-тѣ (Й 7:39), видящи-тѣ (Й 9:39), доящи-тѣ ‘които кърмят’ (Мк 13:18), любящы-тѣ (Мт 11:12), носящы-тѣ (Мк 7:14), страдующи-тѣ (Лк 6:18), идущій-тъ (Мк 7:9), предстоящій (Й 11:42), утѣшавающъ (Лк 3:18). Старите сегашни страдателни причастия също са въведени както в превода, така и в книжовната практика през Възраждането, но те не успяват да се утвърдят в същата категория и са отнесени към прилагателните: бѣснуемы (Мт 4:24), нарицаемый (Й 11:16), обураваема (Мт 14:24). Наред с причастията в ЦБ се употребяват и книжовни деепричастия на *-ще*, характерни за писмената практика до средата на XIX век, които по-късно постепенно отпадат, но все пак функционират значително по-дълго от другите видове поради запазената традиция (Първев 1967: 185). Намираме ги в ЦБ, използвани със стилистична функция: благославяще (Лк 24:53), хваляще и славяще (Лк 2:20), искушаѭще (Лк 11:16), біѭще ся (Лк 23:48), каѭще ся (Лк

15:10). Спорадично се употребява и друго книжовно деепричастие: И зѣ хлѣбъ, и *благодаривъ* прѣломи го (Лк 22:19).

ЦБ е напечатана с въведената вече в средата на XIX в. руска гражданска азбука, а в използвания етимологичен правопис се съчетават нормите от двете най-авторитетни правописни школи (Пловдивската и Търновската). Архаизиращите елементи в ЦБ по-често са в посока към стб. форми, снемайки точно графичния и морфологичния им облик, но същевременно и към цсл. И макар че употребата на голяма част от цсл. облици постепенно отшумява в писмената практика през 70-те години на XIX в. (фонетично побългарени), в превода се срещат и определен кръг неадаптирани думи, тъй като чрез техния фонетичен строеж се цели текстът да бъде по-близо до църковната традиция и с оглед на стила: церква (Мт 16:18), человѣкъ (Мт 10:7), мудри (Лк 10:21), мудрость (Й 2:40), мучители (Мт 18:34), сослужители (Мт 18:28). Думите рабъ, рабыня се употребяват също в цсл. им форма (у П. Сапунов и Неофит Рилски е робъ, робыня).

Предпочитат се също формите нога, нозѣ (общи за цсл. и западнобългарските диалекти) (подобно у Неофит, но обратно на практиката на Сапунов, който замества думата с източнобългарското ѝ съответствие *кракъ*). ПРС прилага семантична диференциация при употребата на някои думи, задействайки механизма на стиловата уместност, напр. *баща* и *отец.* Когато става дума за Йосиф, мъжа на Дева Мария, той употребява думата *баща,* а когато има предвид небесния баща на Исус Христос – *Отец* (Лк 2:49). Думите *овчар и пастир* (Лк 2:8) се употребяват като синоними, но в преносно значение – Бог като водач на стадото, т.е. народа – използва само *пастир*. Макар и не така често, срещат се и фонетични църковнославянизми (при предлози, префикси и др.). Сред тях преобладават думи с префикс **со-**: соблазнь (Мт 18:7), созданіе (Мк 20:6), событія (Лк 1:1), совѣтъ (15:1), сохраняваше (Й 2:19). Префиксите **въ-, въз-** се пишат обикновено с **ъ**, но има и изключения, напр. в израза **во врѣме на** предлогът **в** се изписва винаги **во: во** врѣмето на Илиѭ (Лк 4:25); **во** врѣме на напасть (Лк 8:14, Й 8:13); **во** Виѳаніѭ (Мк 14:3).

5. Заключение

В превода на Библията преводаческата комисия постига по безспорен начин унифициран модел и желаното езиково единство. Чрез нейния език тази вечна „книга на книгите“ става и книга за всички българи. Цялостният превод на Библията с право може да се определи като

завършващ етап в консолидацията и езиковата интеграция в предосвободенска България, венец не само на едно лично и колективно преводаческо дело, но и на общобългарските книжовноезикови процеси.

В езика на превода се откриват разнопосочни влияния и тенденции, характерни за тогавашната книжовноезикова формация (народно/традиционно, родно/чуждоезиково). Сложната като текст и интерпретация съдържателна страна на Библията предполага внимателно вглеждане на преводачите в плана на изразяване (откъм езиковата му страна). В това отношение намираме целенасочен подбор на езиково-изразни средства, които се подчиняват главно на две тенденции: на широко представяне на съвременния книжовен език, която е основна, и тенденция на съзнателна архаизация (запазване на вековната църковна традиция и терминология), а също търсена по стилистични причини. Съвременното за тогавашното време звучене на превода се дължи преди всичко на онзи наддиалектен езиков пласт, носител на общобългарски граматични черти и целокупност на лексиката, легнали в основата на книжовния език.

Запазвайки облика на говоримата реч, Славейков използва всички съвременни начини и средства за обогатяване на конструктивните езикови възможности за постигане на интелектуализация и стилистична представителност на НБКЕ. За това допринасят широките му познания върху богатите ресурси на народнопоетичната реч, чуждоезиковите модели и особено книжовната традиция. С вещина и умение той споява тези елементи в единна езикова тъкан, като ѝ придава монолитност и красота.

Жив и образен е Славейковият език и тази свежест на езиковите и изразните средства се дължи на близостта му с говоримата реч. Народните думи и изрази придават специфичен колорит и живост на неговия стил. Ако трябва по най-лаконичен начин да характеризираме езика на Славейков, на първо място следва да отбележим дълбоката му спойка с народната реч, от което произтича яснотата, достъпността, естествеността, изразителността и образната му сила. Забележителният принос на П. Р. Славейков в изграждането на НБКЕ най-добре изразява народният поет Ив. Вазов: „*Славейков пренесе като твърд гранит всичките бури на една мъчна епоха и служи за тръбач на въздишките и ламтенията на един народ, внимателно вслушан в неговото сладко и гръмко слово*“.

И тук може да се добави, че Славейковото творчество и език се превръщат в школа, от която се учат следващите поколения български творци.

Източници

Петър Сапунов, отец Спиридон. Новий Завет, сиреч четиритях евангелии на четиритях евангелиста. Букурещ, 1828.

Неофит Рилски. Новий Завет Господа нашего Исуса Христа. В Смирне, 1840.

Библия сиреч Священното писание на Ветхий и Новий Завет. Вярно и точно преведено отъ първообразното. Цариград. В книгопечатницата на А. Х. Бояджияна, 1871.

Библия сиречь книги Священнаго писания Ветхаго и Новаго завета. (т.н. Елизаветинска библия). Санкт Петербург, 1751.

Справочна литература и съкращения

РБЕ – Речник на българския език – онлайн https://ibl.bas.bg/rbe/

БЕР – Български етимологичен речник. София: ИБЕ – БАН. Онлайн https://ibl.bas.bg/ber/

ЕПРБЕ – Ст. Младенов. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София: Изд. Христо Г. Дановъ, 1941.

РЧДБЕ – Речник на чуждите думи в българския език. Трето изд. София: Наука и изкуство, 1970.

РНГ – Речникъ на блъгарскый языкъ – Н. Геров, фототип. изд. София: Изд. на БАН, 1975.

РРОДД – Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Ст. Илчев и колектив. София: БАН, 1974.

БТР – Български тълковен език. Л. Андрейчин и колектив. IV изд. Допълн. и прераб. от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 2008.

Викисловарь: https://ru.wiktionary.org/

Литература

Иванова 1993: Иванова, Д. *Приемственост и традиция в новобългарските евангелски преводи.* [Ivanova, D. Priemstvenost i traditsiya v novobalgarskite evangelski prevodi.] // *Palaeobulgarica*, 1993, № 4, 89 – 106.

Иванова 1994: Иванова, Д. *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането (върху материали от сп. „Читалище”*). [Ivanova, D. Balgarskiyat periodichen pechat i gradivnite knizhovnoezikovi protsesi prez

Vazrazhdaneto (varhu materiali ot sp. „Chitalishte“).] Пловдив: Макрос, 1994, 71 – 74.

Иванова 2012: Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. [Ivanova, D. Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.

Кларк 2007: Кларк, Дж. *Библията и Българското възраждане*. [Clarke, J. Bibliyata i Balgarskoto vazrazhdane.] София: МаК, 2007.

Начов 1925: Начов, Н. *Цариград като културен център на българите до 1877 г.* [Nachov, N. Tsarigrad kato kulturen tsentar na balgarite do 1877 g.] София, 1925.

Пилева 2023: Пилева. М. *Мисията на д-р Албърт Лонг сред българите.* [Pileva, M. Misiyata na dr. Albart Long sred balgarite.] София: Изд. център „Б. Пенев“, БАН – Институт за литература, 2023.

Попов 1983: Попов, К. *Езикът на Петко Славейков. (Лексика и фразеология).* [Ezikat na Petko Slaveykov. (Leksika i frazeologiya).] София: Библиотека „Родна реч омайна“, 1983.

Първев 1967: Първев, Хр. Възникване и развой на сегашното деятелно причастие в съвременния български книжовен език. [Parvev, Hr. Vaznikvane i razvoy na segashnoto deyatelno prichastie v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии*. София: Наука и изкуство, 1967, № 61, ч. 2, 157 – 165.

Филкова 1991: Филкова, П. *Староболгарские традиции в истории русского литературного языка.* [Starobolgarskie traditsii v istorii russkogo literaturnogo yazyka.] София: Jusator, 1991.

Clarke 1957: Clarke, J. F. The Russian Bible Society and the Bulgarians. In: *Harvard Slavic Studies.* Vol. 3. Harvard, Harvard University Press, 1957, 67 – 103.

Clarke 1971: Clarke, J. F. *Bible societies*, *American missionaries*, *and the national revival* of *Bulgaria*. New York: Arno Press, 1971.